

Katarzyna Banasik-Petri [ORCID: 0000-0002-2375-920X]

doc. dr inż. arch., Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

ARCHITEKCI I ARTYŚCI. KOOPERACJE STUDIA GRANDA

Streszczenie

Studio Granda to jedna z najbardziej uznanych pracowni islandzkich działająca w Reykjavíku od końca lat 80. XX wieku. Twórczość grupy kojarzona jest z realizacjami mocno osadzonymi w krajobrazie wyspy. Z bogatego dorobku twórczego architektów wybrano realizacje powstałe we współpracy z islandzkimi artystami, czego efektem są unikatowe rozwiązania kompozycyjne wzbogacające krajobraz Islandii. Artykuł ukazuje, jak synteza sztuki i architektury wpływa na proces poznawania miejsca, unifikując naturę z kulturą.

Słowa kluczowe: Studio Granda, architektura islandzka, miejsce, krajobraz, natura, sztuka

Abstract

Architects and Artists – Collaborations of Studio Granda

Established in Reykjavík in 1987, Studio Granda is one of Iceland's most acclaimed architectural companies. The studio's work is associated with their projects embedded in the landscape of the island. From the company's vast creative output, works created in cooperation with various Icelandic artists have been selected, capturing the unique compositional solutions, enriching the Icelandic landscape. The article presents the way the synthesis of art and architecture influences the process of discovering the place that unifies nature with culture.

Key words: Studio Granda, architecture of Iceland, place, landscape, nature, art

Wprowadzenie

Współpraca architektów i artystów to jeden z ciekawszych wątków w historii architektury sięgający starożytności. Dzieła takie jak: Partenon, powstały według planów Iktinosa i Kallikratesa pod nadzorem Fidiasza, Panteon Apollodorosa, rekonstruowany w XIV wieku przez Rafaela Santi czy synergia architektury i sztuki w renesansowej twórczości Michała Anioła, można – według XIX-wiecznej terminologii – uznać za syntezę sztuk, *Gesamtkunstwerk*¹, czyli „totalne dzieło sztuki”. Wyraźnie widocznie jest to w stylu art nouveau, gdzie wspólna praca architektów, ceramików, stolarzy i artystów malarzy jest obecna w takich dziełach jak Villa Majorelle w Nancy, Pałac Stocleta w Brukseli czy Pałac Greshama w Budapeszcie. Również późniejszy Bauhaus był szkołą mistrzów wspólnie pracujących nad dziełem, które mogłoby być szeroko dostępne i masowo produkowane jako efekt zniesienia podziału między architektem, rzemieślnikiem a przemysłowcem.

We współczesnej architekturze istnieje wiele realizacji kontynuujących ideę artystycznej współpracy. Jej przykład stanowią m.in.: duet Tadao Ando i Jamesa Turrella² podczas projektowania Chichu Art Museum w Naoshimie (2004), kooperacja szwajcarskiego biura Herzog & de Meuron z Anisem Kapoorem³ przy projekcie ekskluzywnego wieżowca 56 Leonard Street w Nowym Jorku (2017), a także współpraca Olafura Eliassona⁴ z Henning Larsen Architects⁵, która w 2011 roku zaowocowała spektakularną elewacją centrum konferencyjnego i sali koncertowej Harpa⁶ w Reykjavíku.

¹ *Gesamtkunstwerk* – „synteza sztuki”, „uniwersalna kompozycja”; pojęcie wprowadzone przez Karla F.E. Trahdorffa w 1827 roku. Richard Wagner użył tego określenia w dwóch esejach z 1849 roku, w których zachęcał i kategoryzował sztukę, analizując wszystkie elementy działające w harmonii. Por. E. Gieysztor-Milobędzka, *W obronie „całościowości”. Pojęcie Gesamtkunstwerk* [„Kultura Współczesna” 1995, nr 3–4], https://www.nck.pl/upload/archiwum_kw_files/artykuly/elzbieta_gieysztor-milobedzka_w_obronie_calosciowosci_pojecie_gesamtkunstwerk_3-4_1995.pdf [dostęp: 25.08.2020].

² James Turrell – urodzony 1943 roku amerykański artysta zajmujący się światłem i przestrzenią. Jego najbardziej znanymi pracami są „Skyspaces”, specjalnie zaprojektowane, abstrakcyjne pomieszczenia z otworami, przez które przenika światło. Aktualnie zajmuje się transformacją krateru Roden Crater w Arizonie w obserwatorium astronomiczne.

³ Anish Kapoor – urodzony w 1954 roku w Bombaju brytyjski rzeźbiarz pochodzenia hinduskiego specjalizujący się w instalacjach i sztuce nowoczesnej. Zdobywca wielu nagród, m.in. Nagrody Turnera (1991) oraz Praemium Imperiale (2011). W 2003 roku został uhonorowany Orderem Imperium Brytyjskiego oraz Odznaką Rycerza Kawalera (2013).

⁴ Olafur Eliasson – urodzony w 1967 roku w Kopenhadze duńsko-islandzki artysta tworzący rzeźby i instalacje przy użyciu m.in. światła, wody oraz temperatury powietrza. W 2016 roku został odznaczony francuskim Orderem Sztuki i Literatury; laureat wielu nagród, m.in. Nagrody Wolfa (rzeźba) w 2014 roku.

⁵ Henning Larsen (1925–2013) – duński architekt i wykładowca, honorowy członek American Institute of Architects oraz RIB-y, absolwent Królewskiej Duńskiej Akademii Sztuk, brytyjskiej Architectural Association School of Architecture i MIT. Laureat jedenastu nagród i medali w dziedzinie architektury. W 1959 roku założył biuro projektowe Henning Larsen Architects, specjalizujące się w budynkach kulturalnych i akademickich, nagrodzone wieloma nagrodami, w tym nagrodą im. Miesa van der Rohe za budynek Harpa.

⁶ Por. K. Banasik-Petri, *Harpa – islandzki eksperyment*, „Państwo i Społeczeństwo” 2017, nr 1, s. 29–49.

Przykład Reykjavíku nie jest przypadkowy, gdyż islandzcy architekci w ostatnich dwudziestu latach coraz częściej widoczni są w światowej architekturze, a zabiegi artystyczne są przez nich stosowane z dużym sukcesem w ich lokalnym stylu. Widać to w twórczości wspomnianego Eliassona, który przez lata współpracował z islandzkim architektem Einarem Thorsteinnem⁷, budując przestrzenne struktury i zdobywając dzięki temu międzynarodowy rozgłos, czy w pracach grupy Arkís – młodych architektów współpracujących z Kristinnem E. Hrafnssonem⁸ przy projekcie „Icelandic Institute of Natural History” (2010).

Artykuł ma na celu ukazanie efektów artystycznych, estetycznych i symbolicznych w architekturze zrealizowanych projektów, dzięki współpracy między architektami a artystami. Wskazuje, jak twórcza kooperacja i wymiana intelektualno-artystycznej myśli katalizuje proces projektowy na każdym etapie jego rozwoju. Podkreśla również rolę miejsca, jako elementu rozpoczynającego proces twórczy zarówno dla architekta, jaki i dla artysty, w budowaniu koncepcji i idei wizji. Spostrzeżenia te mają szczególne znaczenie w krajobrazie Islandii, który pozornie wydaje się ciągle dziewiczy i tajemniczy, a wątki natury przeplatają się w nim ściśle z kulturą i tradycją mieszkańców tej wyspy.

Studio Granda i artyści

Drogą poszukiwań artystycznych podąża islandzki duet projektantów Margrét Vilhjálmssdóttir i Steve Christer. Para architektów działająca w Reykjavíku od końca lat 80. XX wieku jako Studio Granda, międzynarodową sławę zyskała na początku swojej kariery dzięki projektom Ratusza Miejskiego (1993) i Sądu Najwyższego (1998) w Reykjavíku. Architektura obiektów zaprojektowana z szacunkiem dla miejsca, kontekstu i krajobrazu, pełna oryginalnych detali i zastosowania miejscowych materiałów wpisała się na stałe w obraz stolicy Islandii. Na terenie całej wyspy Vilhjálmssdóttir i Christer zrealizowali ponad sto projektów, zawsze precyzyjnie dopracowanych skalą i kompozycją do lokalizacji i funkcji, której mają służyć. Architekci nie boją się nowych metod twórczych, stąd dialog z artystami wydaje się w ich przypadku czymś oczywistym. Wraz z Kristiánem

⁷ Einar Thorsteinn (1942–2015) – architekt-badacz, w czasach młodości współpracował z Freiem Otto; kilka lat spędził w Stanach Zjednoczonych prowadząc wspólne prace z Richardem Buckminsterem Fullerem. Od roku 1986 wraz z Guillermo Trottim pracował nad abstrakcyjnym projektem bazy mieszkalnej i mobilnych laboratoriów na Księżycu dla NASA. W tym samym czasie kontynuował badania nad krystalografią i eksperymentami z wielościennymi i sferycznymi kształtami oraz matematyczną paraboliczną geometrią. Por. K. Banasik-Petri, *op. cit.*, s. 33.

⁸ Kristinn E. Hrafnsson – urodzony w 1960 roku w Ólafsfjörður na Islandii. Studiował w Icelandic College of Arts and Crafts, w 1990 roku ukończył studia podyplomowe w Akademii der Bildenden Künste w Monachium. Mieszka i pracuje w Reykjavíku. Relacja między dziełem sztuki a otoczeniem zawsze była ważnym aspektem jego twórczości, stworzył wiele prac typu *site-specific* zarówno solowych, jak i we współpracy z innymi architektami. Prace Hrafnssona były wystawiane w Europie, znajdują się także we wszystkich najważniejszych prywatnych i publicznych islandzkich muzeach.

Guðmundssonem⁹ przygotowali oni interaktywną instalację świetlną *Reykjavík*¹⁰, z Lotharem Hempel¹¹ lodową budowlę dla festiwalu The Snow Show¹², a w spektaklu *Crate*¹³ o naturze światła i tańca pracowali z choreografką Heleną Jónsdóttir¹⁴.

Architekci Studia Granda wychodząc poza granice rzeczywistości tworzyli wraz z Thorvaldurem Thorsteinssonem¹⁵ prowokacyjne modele przestrzenne. Synergia tego duetu przełożyła się na kilka wspólnych prac, z których do najciekawszych należy model *House 19* przygotowany dla Architecture Foundation na wystawę „New British Architecture” w 1992 roku w Londynie. Jest to konceptualna wizja domu przyszłości, w którym Thorsteinsson zaproponował własny program funkcjonalny, na który miało się składać 19 podstawowych potrzeb życiowych jego rodziny i zebranych przez nią artefaktów¹⁶. Koncepcja zakłada budowę domu bez wskazania konkretnego miejsca. Nie posiada on widoku, a stały dopływ informacji zapewnia monitor. Przestrzeń można podzielić za pomocą ruchomych zasłon, aby zapewnić wymaganą prywatność. Dom jest modelem relacji między budynkiem, architektem a klientem. Projektowanie

⁹ Kristján Guðmundsson – urodzony w 1941 roku islandzki artysta łączący konceptualizm i minimalizm, który skupia się na tworzeniu dzieł pokazujących moment zderzenia konceptu z rzeczywistością. Został uhonorowany norweskim Medalem Księcia Eugeniusza.

¹⁰ *Reykjavik* to praca z 1990 roku początkowo przygotowana dla miasta Rovaniemi w Finlandii, w późniejszym czasie pokazywana w stolicy Islandii. Była to interaktywna instalacja światła i dźwięku w wyznaczonej przez pierścień o średnicy 3,85 m przestrzeni, pośrodku której znajdował się rysunek. Całość konceptu oparta była na specjalnie zaprojektowanym radarze, który liczył zwiedzających i informował ich o limicie dostępności instalacji. W swojej konceptualnej prostocie była ona wyrafinowana plastycznie i kompozycyjnie.

¹¹ Lothar Hempel – urodzony w 1966 roku w Kolonii niemiecki artysta. Uczęszczał do Akademii Sztuk Pięknych w Düsseldorfie. Inspiruje się m.in. historią Niemiec, kalifornijską *new wave* czy grecką tragedią. Łącząc te elementy używa szerokiej gamy różnych mediów, tworząc abstrakcyjne instalacje, obrazy i plakaty.

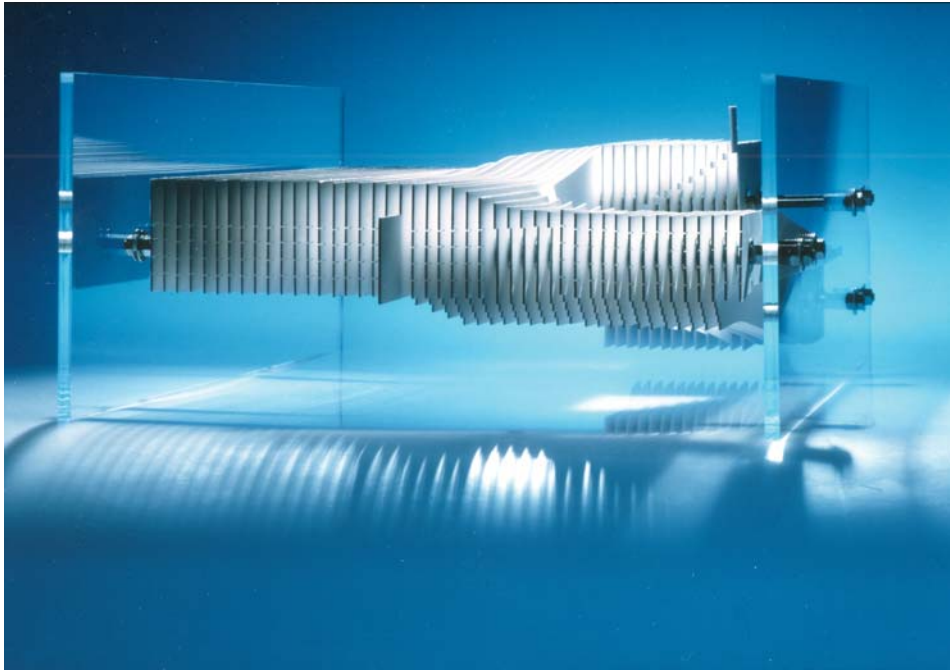
¹² The Snow Show to wydarzenie o międzynarodowej renomie oparte na współpracy między artystami a architektami, które bada i pokazuje eksperymentalne struktury powstające w śniegu i lodzie. Jedyna wystawa odbyła się między 11 lutego a 31 marca 2004 roku w Kemi i Rovaniemi w Finlandii. The Morphoic Excess of the Natural, Finland, February 2004, http://www.anamorphosis-architects.com/projects/snowshow/project_snowshow.html [dostęp: 25.08.2020].

¹³ *Crate* (2008–2009) to instalacja widowiskowa zaprezentowana na festiwalu FREEZE w Anchorage na Alasce. FREEZE to święto wolności, podczas którego prezentowane są plenerowe instalacje *site-specific* autorstwa projektantów z całego świata oraz odbywają się wykłady, warsztaty i wydarzenia związane ze sztuką, architekturą i życiem na północy. Zimową wystawę tworzy dwanaście zespołów artystów, architektów i projektantów współpracujących przy tworzeniu instalacji ze śniegiem, lodem, światłem i dźwiękiem – elementami charakterystycznymi dla zimy w tym regionie. E. Sommariva, *Life in the North*, „Domus”, 30.12.2008, <https://www.domusweb.it/en/news/2008/12/30/life-in-the-north.html> [dostęp: 25.08.2020].

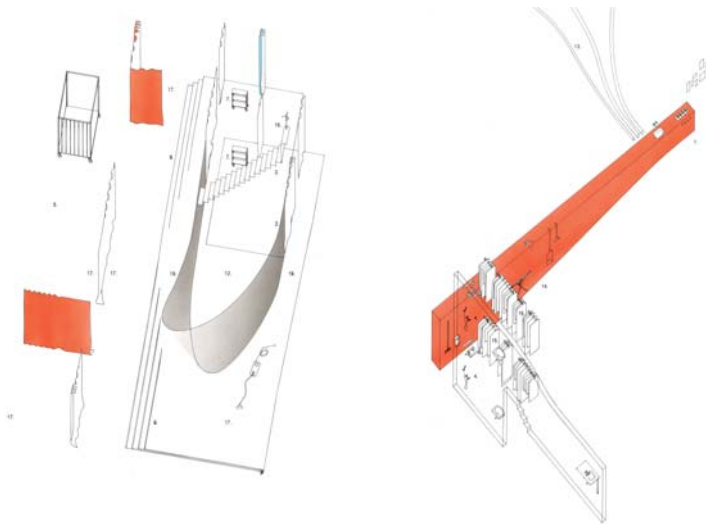
¹⁴ Helena Jónsdóttir – islandzka choreografka, aranżowała występy w wielu filmach, teledyskach, teatrach oraz telewizji, w których również brała udział. Napisała, ułożyła oraz wyreżyserowała wiele filmów tanecznych, m.in. *Breaking voices* (2002) oraz *Zimmer* (2003). W 2003 roku jej praca zdobyła pierwszą nagrodę na jednym z najbardziej cenionych konkursów krótkometrażowych filmów tanecznych – Deutsche Videotanzpreis w Kolonii.

¹⁵ Thorvaldur Thorsteinsson (1960–2013) – islandzki artysta, pisarz i dramaturg. Był zdobywcą wielu nagród za sztuki wizualne i książki.

¹⁶ Informacje o projekcie pochodzą z prywatnej korespondencji autorki artykułu ze Stevem Christereem z września 2020 roku.

Il. 1. Studio Granda we współpracy z Thorvaldurem Thorsteinssonem, *House 19* (1992), model (dzięki uprzejmości S. Christera).

▼ **MEETING:** 1. Slatted bedroom closer to bathroom. 2. 50cm² workshop with large work table, sofa and new plant wall. 3. Small breakfast in kitchen. 4. Slats up and stairs down. 5. Passage to apartment out from kitchen, bathroom and bedroom. 6. View to the lake from dining. 7. Reception lighting to create ambience in lobby and distinguish between rooms. 8. Not wooden floors - tiles and mats.

▼ **STANDING:** 1. Large kitchen closer to living room - big table. 2. Kitchen island. 3. Sofa at breakfast table in the bedroom. 4. Bathroom and shower. 5. Slatted hallway, stairs, kitchen island and... 6. Large clothes cupboard closer to bedroom.

Il. 2, 3. Studio Granda we współpracy z Thorvaldurem Thorsteinssonem, *House 19* (1992), analiza funkcjonowania czynności życiowych (dzięki uprzejmości S. Christera).

przebiegało równolegle z powstawaniem modelu i rysunków, w związku z tym wprowadzanie zmian na bieżąco było utrudnione. Pokazało to, jak skomplikowany jest proces zamieszkiwania i zapewnienia optymalnych warunków do życia w domu (il. 1–3)¹⁷.

Doświadczenia modelowe o wyrafinowanej i ekstrawaganckiej kompozycji przestrzennej i ideowej widać w późniejszych realizacjach domów jednorodzinnych budowanych przez Studio Granda, gdzie odnalezienie wspólnego języka z klientem i jego oczekiwaniami oraz miejscem jest podstawą działania architektów.

Najdłuższa współpraca projektowa Studia Granda i najciekawsze realizacje z punktu widzenia dokonań architektonicznych i artystycznych wartości opartych na dialogu oraz wzajemnym zrozumieniu istoty tworzenia wieloznacznych miejsc przebiega z Hrafnssonem. Wspólne projekty realizowane są od lat końca lat 90. i trwają nieprzerwanie do dzisiaj.

Mit miejsca

Interwencje artystyczne Hrafnssona w realizacjach Studia Granda widać w Reykjavíku – w centrum handlowym Kringlan (1998–1999) i znajdującej się w nim kawiarni (2006–2007)¹⁸. Na uwagę w tych projektach zasługują rozwiązania przestrzenne, które pozwalają wielkiej płaszczyźnie terenu przeznaczonego na parking zmienić się w ciekawy układ przestrzeni publicznej dopełnionej małą architekturą i zielenią. Wszelkie detale przejść, oświetlenia i murków tworzą spójną, precyzyjnie zaprojektowaną całość. To charakterystyczny zabieg Hrafnssona – uczynić z banalnej przestrzeni subtelne i niepowtarzalne miejsce o nowym znaczeniu.

Szczególną pozycją we współpracy Studia Granda z Hrafnssonem są realizacje osadzone w krajobrazie Islandii. Powstające w jej wyniku dzieła to eksperymenty, w których ingerencje w miejsce są tak silne, że wręcz niemożliwe jest oddzielenie wizji artystycznej od jej lokalizacji, rozumianej w sposób przestrzenny i materialny. Ernst Cassirer i Claude Lévi-Strauss w swojej filozofii mitu opisują aspekty oddziaływania miejsca na naszą świadomość jego odbioru¹⁹. Działania Studia Granda i Hrafnssona mitologizują miejsce poprzez przeformułowanie jego znaczenia i nadanie mu – za sprawą artysty – szczególnej roli. Ich współpraca wydobywa z krajobrazu Islandii historię i piękno po to, aby uwypuklić jego unikatowość, lecz także aby wzruszać i nakłaniać do przemyśleń.

¹⁷ Według opisu projektu na stronie internetowej Studia Granda, The House of 19, <https://www.studiogranda.is/Gen/Houseof19/Houseof19Text.html> [dostęp: 25.08.2020].

¹⁸ Oryginalność rozwiązań została doceniona przez jury nagrody im. Miesa Van der Rohe w 1998 roku. Patrz: Fundació Mies van der Rohe, Studio Granda, „Car Park, Garden and Public Space at Kringlan Shopping Mall”, <https://miesarch.com/work/2667> [dostęp: 30.08.2020].

¹⁹ Por. M. Golka, *Atrakcyjność mitu* [„Kultura Współczesna” 1996, nr 1–2], s. 43–45, https://www.nck.pl/upload/archiwum_kw_files/artykuly/2._marian_golka_-_atrakcyjnosc_mitu.pdf [dostęp: 25.08.2020].

Everything to Eternity

Architekci Studia Granda wraz z Hrafnssonem zaprojektowali pomnik-hołd dla tragicznie zmarłej 19-letniej córki Jóna Pálmassona i Elisabet Bjórnsdóttir, znajdujący się przy kościele i cmentarzu w Garðar²⁰. Koncepcja opiera się na idei budowy monumentalnej dwustumetrowej ściany w technologii suchego kamienia (*dry stone*)²¹. Ściana, a raczej wielopoziomowa krajobrazowa instalacja *Everything to Eternity* (2009–2015) nie ogranicza widoku na morze i nie zaburza pejzażu, jaki na płaskim terenie półwyspu tworzy dominanta kościoła. Kamienny mur odtwarza granicę kościoła z cmentarzem, a uzupełniający go drugi, krótszy mur, tworzy drogę ku światłu z północy na południe, zamykając przejście symboliczną bramą w szczelinie muru, na której w górnej części umieszczono napis „*Allt til Eilífðar*” („wszystko do wieczności”). Perforacje na skorodowanej śniegiem i deszczem stalowej blasze układają się w taki sposób, aby światło słoneczne wyznaczało położenie gwiazdy polarnej – kosmogonicznego drogowskazu ludów Północy. Dopełnieniem symboliki życia po śmierci jest droga prowadząca przez bramę do słodkowodnego źródła Garðarlind, „[...] jedyne źródła w okolicy, które nigdy nie zamarza i które w przeszłości stanowiło zbawienie dla mieszkańców Garðar”²² (il. 4–7).

Everything to Eternity to sztuka *site-specific* silnie związana z miejscem, która łączy istniejące elementy krajobrazu: rośliny, skały i architekturę, w tkanę instalacji. Tu zaciera się granica między architekturą a sztuką – ważny jest symboliczny przekaz drogi, ścieżki, bramy, światła i źródła – symboli, które mają poruszyć uczucia i przywołać wspomnienia. Studio Granda z Hrafnssonem zaproponowali rozwiązanie krajobrazowe czerpiąc wzory z dziedzictwa miejsca, ale do przekazu artystycznego użyli pierwotnych elementów kompozycji architektonicznej i jej symboliki: droga, mur, brama, źródło to archetypiczne elementy kompozycji. Christian Norberg-Schultz w *Genius Loci. Paesaggio Ambiente Architettura* charakteryzuje właśnie takie elementy krajobrazu i przestrzeni, podkreślając, że najsilniej przemawiają one do naszej zbiorowej świadomości i stanowią o wyjątkowości miejsca²³.

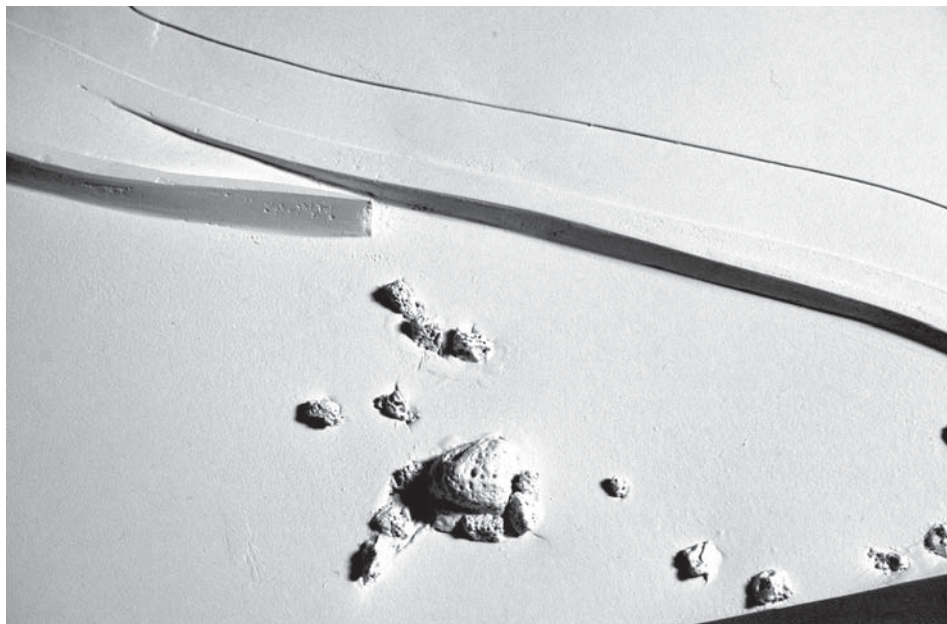
Wymienione działania mają na celu mitologizację miejsca. Użycie symboli znanych i rozumianych pozwala nawiązać za pomocą sztuki dialog, wywołać wzruszenia oraz przywołać pamięć o osobach i wydarzeniach. Synteza sztuki i architektury pomaga to osiągnąć.

²⁰ Garðar – miejscowość w południowej części półwyspu Álfanes.

²¹ Sztuka murowania z suchego kamienia została wpisana w 2018 roku na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO, w takich krajach jak: Szkocja, Francja, Grecja, Włochy, Słowenia, Chorwacja, Szwajcaria i Hiszpania.

²² Divisare, Studio Granda. *Everything to Eternity*, 25.01.2017, <https://divisare.com/projects/335816-studio-granda-everything-to-eternity> [dostęp: 30.08.2020; tłum. K. Banasik-Petri].

²³ Por. Ch. Norberg-Schulz, *Genius Loci. Paesaggio Ambiente Architettura*, transl. A.M. Norberg-Schultz, 3rd ed., Electa, Milano 1996 [cop. 1979].

Il. 4. Studio Granda we współpracy z Kristinnem E. Hrafnssonem, *Everything to Eternity* (2009–2015). Model założenia ukazujący 200 metrową ścianę kształtującą nowe ogrodzenie kościoła i organizującą na nowo fragment krajobrazu (dzięki uprzejmości S. Christera).

Il. 5. Studio Granda we współpracy z Kristinnem E. Hrafnssonem, *Everything to Eternity* (2009–2015). Realizacja ukazująca delikatne przejścia wysokościowe, tworzące uzupełniające się płaszczyzny spacerowe kadrujące widoki otoczenia (dzięki uprzejmości S. Christera).

Il. 6. Studio Granda we współpracy z Kristinnem E. Hrafnssonem, *Everything to Eternity* (2009–2015). Fragment ściany z precyzyjnym rysunkiem kamieni porośniętych lokalnym mchem (dzięki uprzejmości S. Christera).

Il. 7. Studio Granda we współpracy z Kristinnem E. Hrafnssonem, *Everything to Eternity* (2009–2015). Brama prowadząca w kierunku północnym otwierająca się na rozległy krajobraz (dzięki uprzejmości S. Christera).

Orbis et Globus

Wyjątkowe położenie Islandii na styku dwóch płyt tektonicznych, w strefie intensywnych zdarzeń sejsmicznych powoduje, że częste są tu zjawiska, które gdzie indziej są spotykane rzadko lub wcale. Przesuwające się szczeliny tektoniczne, wyrzuty wody z gejzerów, dymiące jeziora siarkowe czy źródła geotermalne to elementy życia codziennego Islandczyków, którzy bardzo mocno związani są z naturą swojego kraju, traktując ją jako skarb narodowy, ale też źródło dochodu.

Na wyspie Grímsey²⁴ znajduje się wyjątkowe miejsce obserwacji ruchu koła podbiegunowego²⁵. Pierwszy ślad zapisu pochodzi z roku 1717, a zmiany granic oznaczano co sto lat przez pozostawianie małych kamieni z datami: 1717, 1817 i 1917 (il. 8–10). W roku 2013 Vilhjálmsdóttir, Christer i Hrafnsson wygrali konkurs na upamiętnienie tych wydarzeń, prezentując spektakularny pomysł *Orbis et Globus*. Koncepcja pracy opierała się na umieszczeniu betonowej kuli o średnicy 3 metrów w obecnym miejscu styku koła podbiegunowego z terytorium wyspy i wyznaczeniu toru jej ruchu w kierunku kolejnych punktów aż do roku 2047, kiedy to granica koła przesunie się z terenu wyspy na północ, aby powrócić tu za 20 tys. lat²⁶ (il. 11).

Projekt został zrealizowany w roku 2017. Dziewięcioletnią kulę – dzieło sztuki – ustawiono w wytyczonym miejscu. Co roku 21 czerwca, w dzień przesilenia wiosenno-letniego, jest ona przesuwana o kolejny wyznaczony odcinek²⁷. Proces ma zakończyć się w 2047 roku, kiedy kula zniknie w wodach Morza Północnego (il. 12). Ten romantyczny zabieg artystyczny, jako model ruchu przestrzeni niebieskich, ukazuje rolę sztuki w kształtowaniu świadomości społecznej i ekologicznej. Hrafnsson humorystycznie skomentował dzieło: „Grímsey to bardzo dogodne miejsce, aby cieszyć się tą grą natury, a właściwie tą siłą natury. *Rock and roll* ziemi”²⁸. Dzieło sztuki będące odzwierciedleniem ruchu koła podbiegunowego dobitnie podkreśla nieuchronność zjawisk przyrody. *Orbis et Globus* na Grímsey ożywił wyspę, nakłaniając mieszkańców i turystów, aby spojrzeli inaczej na wymiar wszechświata i czynników natury.

²⁴ Wyspa o powierzchni 5,3 km² odległa o 40 mil od lądu; jej najwyższy punkt ma 105 metrów. Obecnie na wyspie zamieszkuje około 100 osób żyjących z rybołówstwa i turystyki.

²⁵ Koło podbiegunowe zmienia swoje położenie geograficzne. Równoleżnik koła północnego przechodzi obecnie przez archipelagi wysp znajdujących się w bezpośrednim sąsiedztwie Arktyki, dlatego zjawiska związane np. z przesileniem letnim i zimowym można na północy obserwować z lądu. Równoleżnik koła południowego znajduje się w znacznej odległości od kontynentów.

²⁶ Zob. A. Martin, *In Iceland, a Shifting Sculpture for a Changing Arctic*, Pulitzer Center, 16.10.2018, <https://pulitzercenter.org/reporting/iceland-shifting-sculpture-changing-arctic> [dostęp: 30.08.2020].

²⁷ Astronom Þorsteinn Sæmundsson dokonał przybliżonych obliczeń ruchu instalacji: „W ciągu ostatnich 5 milionów lat najwyższa szerokość geograficzna koła podbiegunowego wynosiła 68,0°, najniższa 65,5°, a obecnie kąt obrotu wynosi około 0,01° każdego stulecia. Krótsza fluktuacja koła podbiegunowego, nutacja, jest spowodowana przez Księżyc. Ma 18,6-letni cykl z odchyleniem 570 metrów. Każda minuta równoleżnikowa w Grímsey wynosi 1859 metrów, a średni roczny ruch koła podbiegunowego to 14,5 metra lub 0,0078 minuty”. Studio Granda, *Orbis et Globus*, <https://www.studiogranda.is/Gen/Grímsey/Text.html> [dostęp: 30.08.2020]; por. A. Martin, *op. cit.*

²⁸ *Eight-Tonne Sphere Marks Arctic Circle on Grímsey*, „Iceland Review”, 26.09.2017, <https://www.icelandreview.com/news/eight-tonne-sphere-marks-arctic-circle-grímsey/> [dostęp: 30.08.2020].

Il. 8, 9, 10. Studio Granda we współpracy z Kristinnem E. Hrafnssonem, *Orbis et Globus* (2017); kamienie z oznaczonymi datami lokalizacji przebiegu koła podbiegunowego (dzięki uprzejmości S. Christera).

Il. 11. Studio Granda we współpracy z Kristinnem E. Hrafnssonem, *Orbis et Globus* (2017); widok wyspy Grimsey z instalacją *Orbis et Globus*. Betonowa kula na ściśle określonej przez projektantów szerokości i długości geograficznej definiuje przebieg w tym punkcie położenia koła podbiegunowego (dzięki uprzejmości S. Christera).

Il. 12. Studio Granda we współpracy z Kristinnem E. Hrafnssonem, *Orbis et Globus* (2017); *Orbis et Globus* – wizualizacja zatopienia instalacji w 2047 roku (dzięki uprzejmości S. Christera).

Studio Granda i Hrafsonn stosując kulę w skali makro w krajobrazie nie byli oryginalni (wystarczy wspomnieć o Nancy Holt i *Dark Star Park* (1979–1984) w Arlington, *ORB* Bjarke Ingelsa i Jakoba Langego (2018), czy *New-born* (2019) Anisha Kapoora²⁹), ale dzięki lokalizacji i skali kuli wykorzystali ją jako idealny środek artystyczny do przekazania idei miejsca. To zadanie dla artystów i architektów, aby dopasowanymi do skali otoczenia elementami kształtować pamięć przestrzeni. Być może zastosowany kształt symbolizujący nieustanną zmienność, w którą uwikłany jest człowiek uchodzący również za symbol prawdy i piękna, pozwala na odczuwanie krajobrazu, potęgując czynniki pozamaterialne i treściowe, które na zasadzie pozytywnej synergii wzmacniają nasze doznania³⁰.

Podsumowanie

Yi-Fu Tuan w książce *Przestrzeń i miejsce* pisze, że „Rzeźba jest obrazem uczucia, natomiast budowla jest funkcjonalną rzeczywistością, widzialną i dotykalaną”³¹. „Architekt tworzy obraz kulturowy; fizycznie obecne ludzkie otoczenie, które wyraża znamienne, funkcjonalne, rytmiczne wzory stanowiące kulturę”³², a także, że:

[...] architekt zbliża się do nich intuicyjnie, milcząco rozumie rytmy kultury i dąży do nadania im symbolicznej formy. [...] Sztuka i architektura dążą do wyrazistości wizualnej. Są efektem starań o nadanie odpowiedniej formy nastrojom, uczuciom i rytmom funkcjonalnego życia. Miejsca w większości nie są wynikiem takich świadomych wysiłków twórczych. Powstają dla zaspokojenia praktycznych potrzeb³³.

Trudno nie zgodzić się z tą opinią analizując przedstawione dzieła Studia Granda i Hrafssonna w kontekście ich wspólnych krajobrazowych działań na pograniczu architektury i sztuki *site-specific*. Kwalifikacja tych dzieł nie jest prosta; sam artysta w jednym z wywiadów podkreśla, że:

²⁹ Zob. Holt/Smithson Foundation, *Events at Hirshhorn Museum & Sculpture Garden: 35th anniversary of Holt's 'Dark Star Park'*, 1.07.2019, <https://holtsmithsonfoundation.org/news/events-hirshhorn-museum-sculpture-garden-35th-anniversary-holts-dark-star-park>; E. Fazzare, *Bjarke Ingels Installed a Mirrored ORB at Burning Man This Year*, *Architectural Digest*, 5.08.2018, <https://www.architecturaldigest.com/story/how-bjarke-ingels-mirrored-orb-became-burning-man-dust-ball>; R. Sarkissian, *Anish Kapoor: Sculpture, Surface and the Sensorial at Lisson Gallery*, „Whitehot Magazine of Contemporary Art”, November 2019, <https://whitehotmagazine.com/articles/surface-sensorial-at-lisson-gallery/4432> [dostęp: 25.08.2020].

³⁰ Por. B. Purc-Stępnia, *Kula jako symbol vanitas*, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2005.

³¹ Yi-Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, tłum. [z ang.] A. Morawińska, wstęp K. Wojciechowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987, s. 207.

³² S. Langer w: *ibidem*.

³³ Yi-Fu Tuan, *op. cit.*, s. 208.

Dawniej architekci tworzyli środowisko zarezerwowane jedynie dla sztuki. Na dłuższą metę jest to podejście niepotrzebnie trudne i bezowocne. Dlatego współpraca ze Studio Granda była taką przyjemnością, opracowaliśmy metodę pracy, w której nie ma znaczenia, gdzie i jak zderzają się sztuka i architektura. Nie wiemy, czy nazwać to architekturą czy sztuką i nie ma to dla nas znaczenia. Proces jest otwarty i kiedy go zaczynamy, mówimy o pewnej koncepcji i w takim duchu odbywa się właściwa praca³⁴.

Studio Granda i Hrafnsson stworzyli wspólnie kilkanaście projektów, które czasem mają charakter kontemplacyjny i filozoficzny, niekiedy wręcz poetycki, a kiedy indziej są działaniami agresywnymi, widocznymi i zauważalnymi w dosłownym tych słów znaczeniu. Punkt ciężkości zostaje przeniesiony z przedmiotu sztuki w terenie na miejsce jako podmiot estetyczny. Tworzy to związek między przestrzennymi i materialnymi cechami miejsca a czasowymi i historycznymi jego aspektami.

Twórcy zmitologizowali miejsce niwelując różnicę między naturą a kulturą. Scalili te pojęcia czyniąc je nierozróżnialnymi. Odwołali się do pierwotnych mitów określających antropogenezę i kosmogenezę. Zatarli granicę między żywiołem natury a niuansami kultury, tworząc harmonię materii i ducha.

Bibliografia

- Banasik-Petri K., *Harpa – islandzki eksperyment*, „Państwo i Społeczeństwo” 2017, nr 1. Divisare, Studio Granda, Studio Granda. Everything to Eternity, 25.01.2017, <https://divisare.com/projects/335816-studio-granda-everything-to-eternity> [dostęp: 30.08.2020].
- Eight-Tonne Sphere Marks Arctic Circle on Grimsey*, „Iceland Review”, 26.09.2017, <https://www.icelandreview.com/news/eight-tonne-sphere-marks-arctic-circle-grimsey/> [dostęp: 30.08.2020].
- Fazzare E., *Bjarke Ingels Installed a Mirrored ORB at Burning Man This Year*, Architectural Digest, 5.08.2018, <https://www.architecturaldigest.com/story/how-bjarke-ingels-mirrored-orb-became-burning-man-dust-ball> [dostęp: 25.08.2020].
- Frampton K., *From „towards a critical regionalism (1981)*, „Practice of Architecture”, GSD 7212, http://designtheory.fiu.edu/readings/frampton_regionalism.pdf [dostęp: 25.08.2020].
- From fashion design to eternity: The Icelandic Design Award 2015*, Iceland Monitor, 18.10.2015, https://icelandmonitor.mbl.is/news/culture_and_living/2015/11/18/from_fashion_design_to_eternity_the_icelandic_desig [dostęp: 25.08.2020].
- Fundació Mies van der Rohe, Studio Granda „Car Park, Garden and Public Space at Kringlan Shopping Mall”, <https://miesarch.com/work/2667> [dostęp: 30.08.2020].
- Garðasókn, Garðakirkja, <http://gardasokn.is/gardakirkja/> [dostęp: 25.08.2020].
- Gieysztor-Miłobędzka E., *W obronie „całościowości”. Pojęcie Gesamtkunstwerk* [„Kultura Współczesna” 1995, nr 3–4], https://www.nck.pl/upload/archiwum_kw_files/

³⁴ Wywiad z Kristinn E. Hrafnssonem w *Lét sig ekki dreyma um svona verk*, „Morgunblaðið”, 22.11.2009, <https://www.mbl.is/greinasafn/grein/1311208/> [dostęp: 25.08.2020].

- artykuly/elzbieta_gieysztor-milobedzka_w_obronie_calosciowosci._pojecie_gesamtkunstwerk._3-4_1995.pdf [dostęp: 25.08.2020].
- Golka M., *Atrakcyjność mitu* [„Kultura Współczesna” 1996, nr 1–2], https://www.nck.pl/upload/archiwum_kw_files/artykuly/2._marian_golka_-_atrakcyjnosc_mitu.pdf [dostęp: 25.08.2020].
- Holt/Smithson Foundation, Events at Hirshhorn Museum & Sculpture Garden: 35th anniversary of Holt’s ‘Dark Star Park’, 1.07.2019, <https://holtsmithsonfoundation.org/news/events-hirshhorn-museum-sculpture-garden-35th-anniversary-holts-dark-star-park> [dostęp: 25.08.2020].
- Hverfisgallerí, Kristinn E. Hrafnsson, <https://hverfisgalleri.is/artist/jeanine-cohen-2/> [dostęp: 25.08.2020].
- Islandia: wprowadzenie do wiedzy o społeczeństwie i kulturze*, red. R. Chymkowski, W.K. Pessel, Wydawnictwo Trio. Collegium Civitas, Warszawa 2009.
- Kowalski A.P., *Mit a sztuka w Ernsta Cassirera i filozofii form symbolicznych*, „FiloSofija” 2003, nr 1, http://www.filo-sofija.pl/userfiles/nr3_a_kowalski.pdf [dostęp: 30.08.2020].
- Kwon M., *One place after another. Site-specific art and locational identity*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge 2002.
- Lét sig ekki dreyma um svona verk*, „Morgunblaðið”, 22.11.2009, <https://www.mbl.is/greinasafn/grein/1311208/> [dostęp: 25.08.2020].
- Martin A., *In Iceland, a Shifting Sculpture for a Changing Arctic*, Pulitzer Center, 16.10.2018, <https://pulitzercenter.org/reporting/iceland-shifting-sculpture-changing-arctic> [dostęp: 30.08.2020].
- Norberg-Schulz Ch., *Bycie, przestrzeń i architektura*, tłum. B. Gadowska, „Murator”, Warszawa 2000.
- Norberg-Schulz Ch., *Genius Loci. Paesaggio Ambiente Architettura*, transl. A.M. Norberg-Schultz, 3rd ed., Electa, Milano 1996 [cop. 1979].
- Prywatna korespondencja mailowa z Stevenem Christerem z września 2020 roku.
- Purc-Stępnia B., *Kula jako symbol vanitas*, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2005.
- Sarkissian R., *Anish Kapoor: Sculpture, Surface and the Sensorial at Lisson Gallery*, „Whitehot Magazine of Contemporary Art”, November 2019, <https://whitehotmagazine.com/articles/surface-sensorial-at-lisson-gallery/4432> [dostęp: 25.08.2020].
- Skipulagsfræðingafélag Íslands, <http://skipulagsfraedi.is/> [dostęp: 25.08.2020].
- Sommariva E., *Life in the North*, „Domus”, 30.12.2008, <https://www.domusweb.it/en/news/2008/12/30/life-in-the-north.html> [dostęp: 25.08.2020].
- Studio Granada. Dreams and Other Realities: The 1998 John Dinkloo Memorial Lecture*, ed. A.W. LeCuyer, The University of Michigan, College of Architecture+ Urban Planning, Michigan 1998.
- Studio Granda, *Orbis et Globus*, <https://www.studiogranda.is/Gen/Grimsey/Text.html> [dostęp: 30.08.2020].
- Studio Granda, *The House of 19*, <https://www.studiogranda.is/Gen/Houseof19/Houseof19Text.html> [dostęp: 25.08.2020].
- The Morphoic Excess of the Natural, Finland, February 2004, http://www.anamorphosis-architects.com/projects/snowshow/project_snowshow.html [dostęp: 25.08.2020].
- Yi-Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, tłum. [z ang.] A. Morawińska, wstęp K. Wojciechowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987.